

М. В. Онищук

народний депутат України, перший заступник голови Комітету ВР України з питань правової політики, канд. юрид. наук

О. А. Сухоруков

директор Фонду сприяння правовим і політичним реформам

ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ДОГОВІРНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

На зламі другого і третього тисячоліть світова економіка дедалі більше перетворюється на цілісну, глобальну, інтегровану господарську систему, в якій посилюється взаємозалежність національних економік на основі поглиблення транснаціоналізації виробництва й обігу, всього господарського життя. Зростає інтенсивність регіональних інтеграційних процесів, що призводить до виникнення великих економічних просторів та досягнення відповідного ефекту за рахунок зростання масштабів виробництва, а також до сегментації світового ринку, секторизації єдиного світового господарства внаслідок створення відносно замкнутих торгово-економічних блоків та інтеграційних угруповань.

Домінуючими факторами і світового, і національного економічного розвитку стають інтелектуально-інформаційні складові, які отримують могутній поштовх внаслідок науково-технологічної революції. Поступово змінюється економічна основа сучасної цивілізації. Індустріальна модель розвитку витісняється постіндустріальною, суть якої визначається пріоритетом знань, людського капіталу, формуванням «економіки розуму», «економіки думки», широкою утилізацією людиною ресурсів ближнього, навколоземного космосу.

Функціональними елементами цієї метасистеми стає науково-технічна сфера, виробничо-інвестиційна діяльність, сфера міжнародного обігу (світова торгівля), валютно-фінансові й кредитні міжнародні відносини.

Відповідно до визначальних тенденцій світового економічного розвитку в сучасних умовах обсяг наукової діяльності подвоюється приблизно кожні 10—15 років, а кількість наукових співробітників, за даними ЮНЕСКО, за останні 50 років зростала майже в 4 рази швидше, ніж загальна чисельність населення. Згідно з прогнозами, у наступному столітті науково-дослідною робо-

тою будуть займатися близько 20 % працездатного населення. Цілком природно, що подвоєння кількості заявок на наукові відкриття та винаходи тепер відбувається в середньому кожні 2,5—3 роки. А обсяг ліцензійної торгівлі зріс із 2364 млн доларів у 1960 році до 30428 млн доларів у 1985 році¹.

У процесі посилення глобалізації господарського життя широко поєднуються національні та інтернаціональні форми виробництва, розвивається міжнародне (багатонаціональне) виробництво, найяскравіше проявляється в діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК), спільних підприємств, при реалізації міжнародних інвестиційних проектів, у межах вільних економічних зон тощо. В цілому на вказані форми міжнародного виробництва тепер припадає від 30 до 50 відсотків матеріального, фінансового й технологічного обороту світової економіки. Всього на початку 90-х років вивіз прямих інвестицій у світовій економіці перевищував щорічно суму у 200 млрд доларів².

Функціональною сферою світової економіки, в якій віддзеркалюється рух різноманітних ресурсів, між країнами, регіонами, фізичними і юридичними особами, є міжнародний обіг, світова торгівля. Про зростаюче значення міжнародної торгівлі в сучасному світовому економічному розвитку свідчать такі дані: у 1900 р. обсяг світової торгівлі щодо світового валового національного продукту (ВНП) становив 12 %, а в середині 80-х років ХХ ст. — вже 26 %³.

Найважливіші тенденції у розвитку міжнародної торгівлі спричинені вирішальним впливом на її динаміку й структуру сучасної науково-технологічної революції, радикальних змін, що відбуваються в системі «наука-техніка-виробництво». Різко загострюється конкуренція на світових ринках товарів і послуг; посилюються регіоналізація міжнародної торгівлі та відповідна сегментація єдиного світового ринку; зростає інтернаціоналізація торгівлі, відносно відокремлюється міжфірмовий товарообмін від міждержавного. Обсяг світового експорту досяг у 1994 році близько 4 трлн доларів⁴.

З наведеного вище можна зробити висновки, що нинішня ситуація характеризується глобальною трансформацією всіх країн

¹ Економіка зарубіжних країн: Підручник / А. С. Філіпенко, В. А. Вергун, І. В. Бураківський та ін. — К.: Либідь, 1996. — С. 8.

² Там само. — С. 9, 12.

³ Там само. — С. 13.

⁴ Там само. — С. 14.

світу до нового якісного стану, нового типу цивілізації третього тисячоліття.

Розв'язання цих нагальних завдань здійснюється у різний спосіб, на різних рівнях та у різноманітних сферах суспільства. Не стоїть осторонь і юридична думка та практика, особливо у таких галузях як міжнародне приватне право і, зокрема, зобов'язальне договірне право.

З особливою силою в сфері правового регулювання зовнішньоекономічних операцій проявились протиріччя між динамікою глобалізації господарських зв'язків і сталістю законодавства, що їх опосередковують, а також міжнародним характером угод і переважно їх національною нормативною регламентацією. «Іными словами, налицо несоответствие между содержанием мировой экономики как целостной, интегрированной системы, — зазначає О. О. Мережко, — и децентрализованной формой ее правового регулирования»¹.

Національне законодавство багатьох країн далеко не завжди встигає за змінами, що відбуваються останнім часом. Очевидною стає неадекватність низки норм національного законодавства потребам зовнішнього обігу.

Об'єктивна необхідність вимагає поступового, але неухильного зближення національних законодавств. Саме тому невпинно зростає обсяг діючих нормативних приписів, уніфікованих на міжнародному рівні, таких як міжнародні конвенції, наприклад, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція 1980 року), або ж типові (модельні) закони, як Типовий закон ЮНСІТРАЛ про закупівлі товарів (робіт) і послуг 1994 р.* На жаль, укладення цих документів здійснюється нерівномірно і досить повільно, вони мають тенденцію до фрагментарності, що веде до значних ризиків залишитись лише мертвою буквою.

Всі вище перелічені фактори викликають до життя так звані «незаконодавчі» чи «недержавні» засоби уніфікації або гармоні-

¹ Мережко А. А. *Lex mercatoria: теория и принципы транснационального торгового права*. — К.: Таксон, 1999. — С. 11.

* ЮНСІТРАЛ — Комісія ООН з права міжнародної торгівлі — спеціалізована організація ООН, що створена резолюцією 2205 (XXI) Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1966 р. з метою «сприяння прогресивному узгодженню і уніфікації права міжнародної торгівлі».

Найбільш відомим міжнародним правовим уніфікаційним центром є Гаагська конференція з міжнародного приватного права — міжурядова організація, утворена у 1893 р. (діючий Статут прийнятий 15 липня 1955 р.), яка зафундована з метою «поступової уніфікації норм міжнародного приватного права» (ст. 1 Статуту) і за часи свого існування розробила та прийняла більше 30 конвенцій.

зації права¹. Йдеться про широке розповсюдження і наступний розвиток того, що зазначається терміном «міжнародний торговий звичай», наприклад, шляхом формулювання на підставі сучасної торгової практики зацікавленими діловими колами через їх впливові неурядові організації, такі як Міжнародна торгівельна палата (ICC) та інші, типових умов (оговорок) і договорів, які відносяться до конкретних типів угод або їх специфічних аспектів.

Серед найбільш важливих і визнаних документів зазначеного виду необхідно виділити збірку «Міжнародні правила з тлумачення торгових термінів «Інкотермс», що вперше була видана МТП у 1936 році. Правила постійно переглядаються та доповнюються, так як активно використовуються при зовнішньоторговельних поставляннях. Укладачі «Інкотермс» намагаються врахувати найбільш розповсюджену практику в галузі базисів поставляннь. Редакція Правил 1990 р. (публікації МТП № 460) містить правила тлумачення 13 базисів поставки, що справляє значний уніфікуючий вплив на умови зовнішньоекономічних угод. Посилання на них включені до багатьох типових контрактів і загальних умов, що забезпечує єдине тлумачення базисних умов і дозволяє уникнути їх детальної розшифровки у тексті договору. Суди і арбітражні суди часто ґрунтують свої рішення саме на цих правилах².

Разом з цим міжнародна комерційна спільнота під тиском факторів глобалізації та стрімкого зростання кількості трансакцій і суттєвого скорочення термінів їх укладання наполягає на створенні міжнародних зведень загальних принципів договірної права.

Ініціатива UNIDROIT щодо розробки «Принципів міжнародних комерційних договорів» стосувалася саме цьому напрямку*.

Ще у 1971 році Адміністративна рада прийняла рішення включити цю тему в Робочу програму Інституту. Було створено невеликий координаційний комітет, що складався з професорів Рене Давіда, Клайва Шміттхоффа і Тудора Попеску, які

¹ Международное частное право: современные проблемы. — М.: ТЕИС, 1994. — С. 405.

² Международное частное право: современные проблемы. — М.: ТЕИС, 1994. — С. 406.

* International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT) — Міжнародний Інститут з уніфікації приватного права - міжурядова організація, що утворена в 1926 р. у Римі. Її членами є 58 країн. За часи існування Інститутом розроблено більше 20-ти конвенцій. Найбільш відома — Конвенція про міжнародний фінансовий лізинг, 1988 р. (Богуславский М. М. Международное частное право: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 1998. — С. 54).

представляли романо-германську, англо-американську і соціалістичну системи права і перед якими було поставлене завдання провести попереднє дослідження можливостей здійснення такого проекту.

Однак спеціальна Робоча група для підготовки проектів різних глав Принципів була створена тільки в 1980 році. Група, яку очолив професор права Римського університету І «Ла Сапієнца» Міхаель Іоакім Бонель, включала представників усіх основних правових систем світу і складалася з провідних експертів у галузі договірної права і правового регулювання міжнародної торгівлі. В основному це були вчені, високопоставлені судді або державні службовці, що брали участь у роботі неофіційно.

Група з числа своїх членів призначила доповідачів по окремих главах Принципів, яким доручалось подання послідовних проектів з коментарями. Проекти потім обговорювались Групою і розсилалися широкому колу експертів, включаючи не менш широку мережу кореспондентів UNIDROIT. У додаток до цього, Адміністративна рада висловлювала свої пропозиції стосовно політики, якої необхідно було дотримуватися в роботі, особливо в тих випадках, коли Група опинялася в скрутному становищі, намагаючись досягти консенсусу. Необхідне редагування тексту було доручено виконувати Редакційному комітету за допомоги Секретаріату UNIDROIT¹.

Таким чином, у результаті багаторічних досліджень і обговорень, в яких брала участь велика кількість провідних юристів з п'яти континентів, була завершена розробка Принципів міжнародних комерційних договорів, про що у травні 1994 року сповістила Адміністративна рада UNIDROIT.

Переважно Принципи UNIDROIT відображають концепції більшості правових систем світу. Однак, оскільки Принципи спрямовані на забезпечення системи норм, що спеціально пристосовані до потреб міжнародних комерційних угод, вони включають також передбачувано найкраще рішення, навіть якщо воно ще не стало загальноприйнятим.

Призначенням Принципів UNIDROIT є встановлення збалансованого зведення норм, що пристосовані для використання в усьому світі, незалежно від правових традицій, а також економічних і політичних умов окремих країн, де вони будуть застосову-

¹ Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — С. VII—VIII.

ватися. Це відображено як у формі їх подання, так і в загальній політиці, що лежить в їх основі.

Що стосується форми їх подання, то Принципи UNIDROIT свідомо намагаються уникнути використання термінології, власливої певній правовій системі. Міжнародний характер Принципів, таким чином, підкреслюється тією обставиною, що супроводжуючі кожне їх положення коментарі принципово утримуються від посилання на національне право для пояснення походження і змісту рішення, що міститься у нормі. Тільки у тих випадках, коли норма була запозичена більш-менш буквально із всесвітньо визнаної Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (Віденська конвенція 1980 р.), дається пряме посилання на її джерело.

Природно, що у випадках, коли Принципи UNIDROIT стосуються питань, які підпадають під Віденську конвенцію, вони дотримуються рішень, що містяться в цій Конвенції, пристосовуючи їх у тій мірі, котра необхідна для відображення особливостей характеру і сфери дії Принципів.

За своїм змістом Принципи UNIDROIT є достатньо гнучкими для того, щоб врахувати постійні зміни, які відбуваються в результаті розвитку технології та економіки і які торкаються практики торгівлі, що перетинає кордони. У той же час вони намагаються забезпечити чесність у міжнародних комерційних відносинах шляхом прямого формулювання загального обов'язку сторін діяти у відповідності з добросовісністю та чесною діловою практикою і встановленням в окремих випадках стандартів розумної поведінки¹.

Принципи UNIDROIT побудовані за певною логікою і складаються з преамбули та 7 глав, що кореспондують головному інститутам договірного права і в яких містяться 119 статей, розташованих у відповідній послідовності.

Вищезазначені глави Принципів регулюють повний комплекс правовідносин, починаючи від укладення договору і закінчуючи його виконанням або ж невиконанням, враховуючи суттєві відмінності у підходах до цих питань різних правових систем і намагаючись якнайкращим чином гармонізувати відповідні норми.

¹ Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — VIII—IX.

Існує немало раціональних і доцільних способів практичного застосування Принципів UNIDROIT, найбільш важливі з яких докладно пояснюються в преамбулі.

Перша частина преамбули визначає узагальнені цілі Принципів. Сказано, що вони «установлюють общіє норми для міжнародних коммерческих договорів»¹.

Треба підкреслити, що Принципи UNIDROIT не зазначають певних критеріїв до терміну «міжнародні» договори. Припускається, однак, що поняття «міжнародні договори» повинне тлумачитися по можливості широко з тим, щоб у результаті виключити тільки такі ситуації, в яких іноземний елемент взагалі відсутній, тобто коли всі елементи даного договору зв'язані тільки з однією країною.

У Принципах немає також і певного визначення терміну «комерційні договори», однак передбачається, що поняття «комерційні договори» повинне також розумітися по можливості широко з тим, щоб виключити зі сфери застосування Принципів так звані «споживчі угоди», котрі в різних правових системах стають все більше предметом спеціального регулювання, що має переважно імперативний характер і спрямовані на захист споживача, тобто тієї сторони, яка вступає в договір не в процесі здійснення підприємницької або професійної діяльності.

Коментуючи другу і третю частину преамбули можна зазначити, що в них міститься порада всім бажаючим прийняти Принципи в якості норм, які застосовуються до договору, поєднувати посилання на Принципи з арбітражною угодою. Це дає можливість сторонам вільно обирати Принципи в якості «правових норм», які не тільки прямо інкорпорується в договір, але й у відповідності з якими арбітраж буде розбирати спір так, що Принципи будуть застосовуватися з виключенням будь-якого національного права, за винятком застосування тільки тих норм внутрішнього права, котрі є імперативними незалежно від права, яке регулює договір. А в спорах, підпадаючих під дію Вашингтонської конвенції*, Принципи могли б застосовуватися з виключенням застосування норм будь-якого національного права².

¹ Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — С. 1.

* Конвенция про урегулирования инвестиционных споров між державами і суб'єктами інших держав 1965 р., Вашингтон.

² Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — С. 3—4.

Четверта частина преамбули Принципів проголошує, що: «Они могут использоваться для решения вопроса, возникающего в случае, когда оказывается невозможным установить соответствующую норму применимого права»¹.

Звернення до Принципів в якості субституту, який підлягає застосуванню до національного права, безумовно повинне розглядатися як крайній випадок, коли виявляється надзвичайно важким чи навіть неможливим встановити відповідну норму внутрішнього права у зв'язку з конкретним питанням, а рішення може бути знайдено в Принципах. Сучасна судова практика в таких ситуаціях застосовує колізійну прив'язку *lex fori**. Але використання Принципів мало б перевагу, яка полягає в уникненні застосування права, котре в більшості випадків буде більш знайоме одній із сторін.

У п'ятій частині преамбули Принципів зазначається, що: «Они могут использоваться для толкования и восполнения международных унифицированных правовых документов»².

Ця норма знайшла своє місце в Принципах саме тому, що міжнародне законодавство за своїм характером не в змозі передбачити всі проблеми, до яких воно буде застосоване. Використовуючи внутрішні законодавчі акти можна покладатися на давно сформовану практику і критерії тлумачення. Ситуація виявляється більш невизначеною по відношенню до документів, що, хоч і формально інкорпорується в різноманітні національні правові системи, були розроблені і узгоджені на міжнародному рівні.

У відповідності до традиційної точки зору навіть у таких випадках необхідно використовувати принципи і критерії, що мають у внутрішньому праві, будь то право місця знаходження суду чи право, яке повинне застосовуватися відповідно до діючих норм міжнародного приватного права у відсутності уніфікованого регулювання.

Сьогодні як звичайні, так і арбітражні суди мають тенденцію все більше уникати такого «конфліктного» методу і замість цього намагаються тлумачити і заповнювати міжнародні документи, посиляючись на автономні і міжнародні уніфіковані принципи.

¹ Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — С. 1.

* *lex fori* (лат.) — закон місця судового розгляду справи (Латинские юридические изречения / Сост. Е. И. Темнов — М.: Юрист, 1966, — с. 243.). Колізійна прив'язка, яка вказує на застосування закону місця знаходження суду при судовому вирішенні суперечок (від авт.).

² Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — С. 1.

Цей підхід, який був прямо підтверджений у багатьох прийнятих останнім часом конвенціях*, побудований на ідеї, що уніфіковане право, навіть після того як воно інкорпоровано в різні національні правові системи, тільки формально стає складовою частиною останніх, у той час як по суті воно не втрачає свого первісного призначення спеціального зведення правових норм, розроблене автономно на міжнародному рівні і призначене для застосування в уніфікований спосіб у всьому світі. До цього часу такі автономні принципи і критерії для тлумачення і заповнення міжнародних документів повинні були розшукуватися в кожному окремому випадку самими суддями і арбітрами на підставі порівняльного дослідження рішень, прийнятих у різних національних правових системах. Тепер їх завдання в цьому відношенні значно полегшується використанням Принципів.

В останній, шостій, частині преамбули Принципів сказано: «Они могут служить моделью для национального и международного законодательства»¹.

Положення про Принципи як модель для національного і міжнародного законодавства має фундаментальне значення і тому потребує повного його викладення відповідно до коментарів Принципів.

З огляду на притаманні їм якості, Принципи можуть слугувати зразком для національних і міжнародних законотворців при розробці законодавства в галузі загальної частини договірних права або за окремими видами угод.

На національному рівні Принципи можуть бути корисними, зокрема, для тих країн, які не мають розвинутого зведення правових норм стосовно договорів і збираються модернізувати своє право, хоча б в галузі зовнішньоекономічних відносин, відповідно до міжнародних стандартів. Не дуже відрізняється ситуація і в тих країнах, що мають добре відпрацьовану правову систему, однак після настання серйозних змін в їх соціально-економічному ладі гостро потребують реформування свого права, зокрема, в тій його частині, яка відноситься до економічної і підприємницької діяльності.

Таким чином, вищенаведений коментар до преамбули Принципів прямо вказує на ситуацію, яка склалася в Україні. Безумовно, що побудова іншої економічної системи нагально потребує

* Дивись, наприклад, ст. 7 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. (Віденська конвенція).

¹ Принципы международных коммерческих договоров / Пер. с англ. А. С. Комарова — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — С. 1.

нового зведення правових норм у галузі приватного права, яким є Цивільний кодекс України, що набув чинності з 1 січня 2004 року.

Порівняння Принципів UNIDROIT і Цивільного кодексу України дає унікальну можливість при необхідності гармонізувати цей найважливіший документ у галузі як цивільного обігу в суспільстві взагалі, так і приватного життя людини зокрема.

«Зближення та уніфікація окремих груп норм нового ЦК України з відповідними правилами окремих країн, груп країн або нормами міжнародних конвенцій універсального значення, які розраховані на їх прийняття національно-правовими системами більшості країн світу, — зазначає професор Довгерт А. С., — є вимогою часу, а точніше, продиктовані економічними реаліями сьогодення. Від того, якою мірою буде вирішено цю проблему, залежить рівень адаптивності нашої країни в європейському та світовому економічному та політичному просторі»¹.

Клаудіо Квінтано

проректор університету «Партенопе»,
декан економічного факультету,
професор, м. Неаполь, Італія

ЯК ОРГАНІЗОВАНІ СТАТИСТИЧНІ ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕЯКИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Вступ²

Міжнародні організації — це установи, членами яких є країни одного політичного чи економічного агломерату, або установи, які діють на засадах міжнародного права і членами яких є країни різних континентів. Протягом 200-річного існування вони стали надзвичайно важливим явищем у міжнародних відносинах. Міжнародні організації є важливим форумом для обговорення багатьох питань, які цікавили людство починаючи з 18 та 19 століть. Перші сучасні міжнародні організації були пов'язані з технічним розвитком транспорту, електроенергії, комунікацій. Згодом почали з'являтися інші організації, метою яких було покращення різних сфер людського життя.

¹ Довгерт А. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України // Українське право. Науково-практичний часопис. — 1997. — № 1(6). — С. 22—23.

² Висловлюю свою подяку за допомогу в написанні цієї статті Sergio LONGOBARDI, студенту докторської програми зі статистики.